

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

יום הדממה פולט סודות, חיים נחמן ביאליק

נויה שגב, מדריכה להוראת ספרות במחוז צפון

יום הדממה פולט סודות,
וכל-העולם כלו שותק;
ומאחרי הריחים
נשאון הנחל אינו פוסק.

שחור הלילה הולך כובש,
מרכיב צל על-צל וכופל;
דומם אל-ים המחשכים
כוכב אחר כוכב נופל.

ובהשתתק כל-העולם,
ארגיש: לבי ער ומדבר;
ארגיש: מעין טהור אחד
הומה אט שם ומתגבר.

אומר לבי לי בחשאי:

"בני! חלומותיך באו;

נפל כוכב מרקיע –

האמינה – לא שלך הוא.

עוד שלך קבוע איתן

ובמשבצתו יזרח שמה;

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

שָׁא עֵינֶיךָ – הִנֵּה שָׁם הוּא
קוֹרֵץ, רוֹמֵז לָךְ נְחֵמָה."

וּבְהַשְׁתַּתֵּק כָּל-הָעוֹלָם
אֲשֶׁב אֲבִיט אֶל-כּוֹכְבֵי;
לִי אֵין עוֹלָם אֶלָּא אֶחָד –
הוּא הָעוֹלָם שֶׁבְּלִבִּי.

חשון, תרס"ב

מתוך פרויקט בן יהודה

את השיר "ים הדממה פולט סודות" כתב ביאליק ככל הנראה באודסה בחודש חשון תרס"ב (סוף 1901), אך הוא התפרסם בכתב העת **השלוח** רק כעבור שנה, בחוברת אוקטובר 1902 [1]. השיר כונס בספר שירי ביאליק רק ממהדורת 1908 ואילך [2].

א. על נסיבות כתיבת השיר [3]

בתארו את הנסיבות, אשר ככל הנראה השפיעו על ביאליק בשלב בו כתב את השיר "ים הדממה פולט סודות", מסב בקון את תשומת הלב למאמר בשם "ספרותנו", שפורסם בגיליון חשון תרס"ב של כתב העת "השלוח" ונכתב על ידי העורך והמבקר יוסף קלזנר, אשר, כדברי בקון, היה "ידידו ומעריצו של ביאליק". אלא שבמאמר זה, שלטענת בקון, "הינו מעין המנון לשאול טשרניחובסקי" דווקא, "מכתיר" קלזנר "מעל הבמה המרכזית של הספרות העברית את טשרניחובסקי בכתר 'המשורר' של השירה העברית, ואת ביאליק כנספח יהודי צר".

בקון מצטט ממאמרו של קלזנר את הטענה ש"משוררים ליריים" מסוגו של ביאליק "מסירים מעל השירה את תכשיטה היותר יקר - את הפלאסטיקה, שהיא היא עושה את השירה לאחת מן האמנויות היפות", ומסיק מכך, שקלזנר, "מסיר משירתו של ביאליק לחלוטין את 'האמנות' כקו הבחנה של שירתו". בקון אף מצטט מדברי הסיכום של קלזנר, הטוען ש"אם ביאליק הוא המשורר האחד והמיוחד, המגשים בשיריו את הסגולות הלאומיות של ישראל סבא בגלות, הנה טשרניחובסקי הוא המשורר האחד והמיוחד, המגשים בשיריו את הסגולות האנושיות של ישראל הצעיר". לטענת בקון, אף כי "אין אנו יודעים את הדרך בה פעל המנגנון היצירתי המורכב של ביאליק", בכל זאת "במשוער אפשר להניח, שמלים אלה של קלזנר (יחד עם גורמי נפש ויצירה אחרים) עשויות היו להסעיר את נימי נשמתו של ביאליק, שבדרך מסוימת חוללו את

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

המהפך השירי האדיר."

ב. על האפשרות לקרוא את השיר כשיר ארספואטי

בהמשך אותו פרק מתייחס בקון לשני השירים שכתב ביאליק בחודש חשוון תרס"ב: "נטוף נטפה הדמעה" ו"ים הדממה פולט סודות". לטענת בקון, עומד השיר "נטוף נטפה הדמעה", השיר המוקדם שכתב ביאליק באותו חודש, "על סף תהום שלפני המפנה, שפרץ עוד בחודש זה" [4] ומבטא את "מצוקתו של המשורר בתקופתו האלגית" [5], כלומר את ייאושו של ביאליק כאשר היה שרוי בעיצומו של הקרע בינו לבין קהלו, בשעה שלהרגשתו השירים הליריים שכתב (כגון "זריתי לרוח אנחתי" שנכתב מעט קודם לכן, במהלך תרס"א) לא זכו להבנה ולהערכה אומנותית ונתפסו באופן פשטני כמבטאים את "הדממה היהודית". בקון סבור שהשיר "ים הדממה פולט סודות", אשר נכתב ככל הנראה ימים אחדים לאחר השיר "נטוף נטפה הדמעה", הוא כבר "שיר הבשורה הראשון לקראת ההתעוררות המחודשת" [6] של ביאליק, היינו: הוא מבטא את השינוי האופטימי שחל באותה עת בתפיסתו של ביאליק את עצמו כמשורר והשפיע על מצב רוחו ועל כתיבתו. את ה"מפנה", או ה"מהפך", שחל בכתיבתו של ביאליק ניתן איפוא לתאר, כמעבר מכתובת שירים מאוכזבים ופסימיים, העוסקים בפואטיקה של "הדממה" (על-פי לשון השירים "נטוף נטפה הדממה" ו"זריתי לרוח אנחתי") אל שירים אופטימיים שבמרכזם עומדת פואטיקה אחרת, רעננה ושמחה יותר, שניתן לכנותה הפואטיקה של "המעין" (על פי לשון השיר "ים הדממה פולט סודות").

גם בהערותיו התמציתיות של פרופ' אבנר הולצמן לשיר "ים הדממה פולט סודות" הוא מתייחס לאפשרות לקרוא את השיר כשיר ארספואטי שעוסק במקור ממנו נובעת אמנותו של המשורר. לטענת הולצמן, בשיר זה קובע ביאליק בקול ברור ובאופן חד-משמעי "כי עולמו הפרטי האינטימי של המשורר הוא נקודת המוצא לכל מבע אמנותי בעל תוקף" [7], ומשום כך אף סבור הולצמן, ששורותיו של שיר זה "עשויות לשמש מוטו לכלל הליריקה האישית של ביאליק" [8]

כדי להבהיר את אפשרות הקריאה הארספואטית של השיר "ים הדממה פולט סודות" יש לומר שבשיר אכן מתייחס הדובר-המשורר למקור הנמצא בתוך ליבו, ממנו, ככל הנראה, נובעת שירתו. הוא מתאר מקור זה, כקול פנימי אותו הוא מרגיש נובע באופן מטאפורי כ"מעין טהור". הקול הפנימי, קול הלב, הוא קול מלא חיוניות, "ער ומדבר", והמעין הפנימי, אף הוא "הומה אט שם ומתגבר". נראה שקול הלב והמיית המעיין הפנימי, המטאפורי, קשורים זה בזה. האנאפורה "ארגיש/ארגיש" והחריזה "ער ומדבר/הומה אט שם ומתגבר" מחזקות את הקישור האנאלוגי בין הלב לבין המעיין. הלב המואנש (הער והמדבר) והמעין המטאפורי המונפש ("הומה") - שניהם יחדיו מציירים וממחישים את החומרים הנוצרים בעולמו הפנימי של הדובר-המשורר ומבקשים לעצמם ביטוי.

לא בכל עת ולא בכל מצב מצליח הדובר-המשורר לשמוע את הקול הפנימי הזה שבתוכו, את

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

קול המעיין הפרטי, היחיד. ודאי לא קל לו לשמוע אותו ולהתרכז בו בשעה שקולות המים הרבים, האחרים (באופן מטאפורי "שאון הנחל") סואנים בקרבתו. הדובר-המשורר זקוק לדממה, להשתתקות של "כל העולם" כדי להתרכז בעצמו וברגשותיו, ורק אז הוא מצליח להרגיש את קולו הפנימי ה"טהור", כלומר את הקול האמיתי, האותנטי, הנקי מהשפעותיהם של הקולות האחרים. הביטוי "כל העולם", החוזר ומופיע בשיר שלוש פעמים מתייחס למציאות המקיפה את הדובר-המשורר, ונמצאת מחוצה לו. בבית הראשון נראה שמציאות זו מתוארת כתמונה של נוף כפרי. הפרט הסינקדוכי "ריחיים", מעיד על קיומה של טחנת קמח על גדותיו של נחל, ונשמע בה במפורש "שאון הנחל" ש"אינו פוסק". לכאורה תמונה פסטוראלית, אך האומנם מדובר באמת בפסטוראליה? המלה "שאון" שנבחרה לתיאור קולו של הנחל (ולא מלה 'רכה' יותר כגון: 'הממיה' או 'פכפוך') ביחד עם העובדה ש"שאון" זה אף מחוזק בשיר כי הוא "אינו פוסק", וכן הרעש המחזורי השוחק של טחינת הריחיים המשתמע מן התמונה - נראה שכל אלה יחד רומזים לכך שהקולות הללו, הבאים מבחוץ, הם קולות זרים, שאולי מפריעים לדובר-המשורר להתרכז בעצמו ולשמוע את קולו הפנימי ה"טהור". את הביטוי החוזר "כל העולם" ניתן להבין בהקשר זה (על דרך הביטוי הארמי המקביל לו 'כולי עלמא' שמשמעותו 'כל האנשים' או 'כל הציבור') גם כרמז של הדובר-המשורר (ביאליק) לציבור בכלל, ואולי אף לדמויות ציבוריות מסויימות בתוכו (מבקר-ספרות, למשל...), ש'קולותיהם' הממלאים את המציאות שסביבו ב"שאון" מסיטים את הדובר-המשורר מן ההקשבה לקולו הפנימי, האישי, האותנטי ומפריעים ליצירתו.

בבית הראשון קשה לדעת מהו הזמן של הסיטואציה הכמו-פסטוראלית המתוארת. לעומת זאת בבית השני, שבו לכאורה נמשכת תמונת המציאות החיצונית, הזמן ברור לחלוטין: מדובר בשעת לילה. האופן הקודר והמאיים שבו מתוארת שעת לילה זו מחזק את הרושם שהמציאות החיצונית איננה מציאות פסטוראלית. השדה הסמאנטי של המלים המבטאות קדרות ומוות משתלט על בית זה באופן נחרץ ובונה בו אווירה מאיימת ומפחידה, לא רק של לילה קודר סתמי (שעשוי לחלוף עם בוקר), אלא של ליל צלמוות סופי. הלילה מואנש כ"כובש" המשתלט על הכל. הוא "מרכיב" את הצללים זה על זה וכופל אותם, ונראה שהוא גם משפיע על הכוכבים. הכוכבים שבשמים, שניתן להבינם, אולי, כייצוגים מטאפוריים של משוררים-לזמנם, מעין 'כוכבים-לשעה', נופלים בזה אחר זה אל "ים המחשכים", שאותו ניתן להבין כייצוג מטאפורי של מצולות השכחה הנצחית. הביטוי "ים-הדממה", שפתח את השיר, ואולי נראה תחילה כביטוי המבטא רגיעה, מהדהד בבית השני הן בשל הקבלתו לביטוי "ים המחשכים" והן בשל קרבתו הצלילית והסמאנטית למלה "דומם", המתארת בבית השני את נפילתם הדוממת של הכוכבים, והואיל ו"אי אפשר להתעלם כאן מסמיכות תבניתית-צלילית של "דומם" עם "דומה" במשמעות "שאול" [ניתן להבינו] כמקום שבו שוכנים המתים"⁹. ניתן איפוא לסכם ולומר שהמציאות החיצונית המתוארת בסך הכל בשני הבתים הראשונים היא מציאות מתעתעת. תחילה היא נראית פסטוראלית, ואולי מבטיחה, אך בהמשך היא מתבררת כמציאות מפחידה, המאיימת להפיל, אולי, גם את כוכבו של הדובר-המשורר אל "ים המחשכים", היינו: לתהום הנשייה.

אלא שלמרבה המזל, בדיוק בשלב המאיים הזה משתתק כל העולם, והפעם השקט אינו מופרע

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

על-ידי קולות אחרים, והדובר-המשורר יכול עתה להרגיש את ההתעוררות קולו הפנימי, להקשיב לו ולהאמין בביטחון שקולו הפנימי מבקש לטעת בו: אומנם "נפל כוכב מרקיע", אך "האמינה – לא שלך הוא". הדובר – המשורר מרגיש את תחילת הנביעה הפנימית החדשה, הערנית, הטהורה והמתגברת ומוצא בה קריצה ורמז של "נחמה", ביטחון ומזור לפחדיו. במישור הקריאה הארספואטית של השיר ניתן להבין התעוררות זו כמטאפורה לשלב בהתפתחות האמנותית של הדובר-המשורר, שבו הוא חש לאחר תקופה מאיימת של פחד-דעיה, את התחדשות הכוחות היצירתיים שבתוכו ואולי אף את נטיית הכוחות היצירתיים הרעננים הללו בכיוון אותנטי יותר. חשוב לציין שההתגברות על האיום החיצוני לא באה הודות להתערבות של כוחות מבחוץ, אלא להיפך: דווקא כתוצאה מהקשבה ומהתקרבות של הדובר-המשורר לליבו, היינו: לקולו הפנימי, הנכון יותר עבורו באותה שעה, שהוא גם קול אופטימי יותר.

לאישוש הקריאה הארספואטית ניתן להוסיף שיודעי ח"ן (במשמעות: חיים נחמן) ימצאו שהשיר "ים הדממה פולט סודות" מתכתב עם שירים נוספים של ביאליק. כאן אזכיר רק את השיר הארספואטי הפסימי "זריתי לרוח אנחתי" (שנכתב חודשים אחדים לפני "ים הדממה פולט סודות"). בקוון מסב את תשומת הלב לכך שגם בו השתמש ביאליק בצמד המלים "מעין" ו"לבבי". לטענתו, השורה "ארגיש מעין טהור אחד הומה את שם ומתגבר" מדברת בפירוש אל השורה שם: "עתה מעיני כמו פצע, רק שותת ומטפטף לפעמים". והביטוי "העולם שבלבבי" שבשורה האחרונה פונה אל ה"לבבי" שבסיום השיר שם: "ולבבי עוד יעשן במסתר, מגולל באפר ובדמים" [10]. פרטים אלה הינם בין שאר הפרטים שעליהם ניתן לבסס את הטענה שמדובר בשיר ארספואטי וכן את הטענה ששיר זה מסמן "מפנה" בשירת ביאליק.

ג. על האפשרות לקרוא את השיר כשיר אישי בעל משמעות אנושית-כללית

ראינו איפוא שאכן ניתן לקרוא את השיר "ים הדממה פולט סודות" כשיר ארספואטי, שבו מתייחס ביאליק לשלב מסוים של מפנה והתחדשות ביצירתו הפואטית, אך חשוב לומר שזוהי רק קריאה אפשרית אחת. נראה לי שאם נסתפק בה, נחמיץ אפשרות קריאה נוספת, רחבה יותר במשמעותה, אשר קיימת בשיר לצד הקריאה הארספואטית.

לטעמי, ניתן לקרוא את השיר כשיר אישי, לאו דווקא של אדם שהוא משורר, או משורר לאומי, וכך משמעותו תהיה מקיפה יותר, משמעות אנושית-כללית. אם קוראים את השיר באופן שאינו קשור בהכרח לרצף הביוגרפי-היסטורי שבו נוצר, ניתן למצוא בו דובר-אדם המתאר תהליך רגשי שעובר עליו בשלב מסוים של חייו, מעין התפכחות או 'התבגרות', כלומר: מעבר ממצב רגשי-תודעתי אחד למצב רגשי-תודעתי אחר. התהליך הרגשי של המעבר מעוצב בשיר באמצעות סיטואציה מתפתחת.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

הזמן השליט בשיר הוא ההווה, כלומר: תהליך ההתפכחות מתרחש ומתואר כביכול ב"זמן אמיתי": רושם זה מתעורר הואיל ומרבית הפעלים בשיר ניתנים בצורת ההווה ("פולט", "שותק", "אינו פוסק", "הולך", "כובש", "מרכיב", "כופל", "נופל", "מדבר", "הומה", "מתגבר", "קורץ" ו"רומז"). שאר הפעלים, אומנם ניתנים בשיר חלקם בעבר ("ובהשתתק" "באו" ו"נפל") וחלקם בעתיד ("ארגיש"2, "אשב אביט" ו"זרח"), אך על פי ההקשר ניתן להבין שאין הם מסמנים עבר ממש או עתיד ממש, אלא, למעשה, מבטאים הרחבה של זמן ההווה למעין 'הווה מתמשך', **שבמהלכו** מתרחשת ההתפכחות בשלבים: כאשר העולם שמחוץ לדובר סוף סוף משתתק ("ובהשתתק"), הדובר מרגיש ("ארגיש") שקול פנימי בתוכו מעודד אותו ומסביר לו שאומנם זה עתה היה עד להתרחשות שבה "כוכב אחר כוכב נופל" ("נפל כוכב מרקיע"), אך למעשה אף כוכב מכוכבים אלה שנפלו זה עתה איננו כוכבו, כלומר: אינו מייצג מטאפורית את חלומותיו-תקוותיו, או את חייו-ישותו.

בעוד הדובר יושב ומביט ("אשב אביט") אל השמים, מוסיף אותו קול פנימי שבליבו להרגיעו ומבטיח לו שהכוכב שלו, כלומר: הייצוג המטאפורי של יישותו, עדיין קיים ("עוד שלך קבוע איתן" ו"קורץ, רומז"), ושחלומותיו, כלומר: הייצוגים המטאפוריים של תקוותיו, כבר מתקיימים ("חלומותיך באו"). וכך מתוך הביטחון המתחזק והולך של הדובר, אשר ניטע בו כנגד הקדרות של "שחור הלילה" וכנגד האיום של הכוכבים הנופלים בזה אחר זה "אל ים המחסכים", מגיע הדובר, הן תודות לקול הפנימי שבתוכו ("אומר ליבי לי") והן תודות לכוכב הרומז לו "נחמה" מן השמים, אל אותה התפכחות, אל אותו גילוי, שהעולם התקף והחשוב מבחינתו הוא עולמו הפנימי הייחודי והאוטונומי.

המקום בו מתרחשת הסיטואציה המתפתחת בשיר - חלקו "בחוץ" וחלקו "בפנים".

ה"חוץ" מיוצג בשיר על ידי תמונה, שנראית תחילה כתמונת מציאות של נוף כפרי: יש בה "נחל", שעל גדותיו טחנה (על פי ה"ריחיים"), ונראים בה, ככל הנראה, גם השמים, כי הדובר רואה את הכוכבים הנופלים ואת הכוכב ה"קורץ". הביטויים "ים הדממה" ו"ים המחסכים", עשויים להשתמע כמציינים את השקט ואת החשיכה השוררים בתמונת ה"חוץ" המצטייר בשיר.

ה"פנים" מיוצג בשיר באופן ברור על ידי מטאפורת הלב ה"ער ומדבר" של הדובר ועל ידי מטאפורת ה"מעין" הפנימי הנובע בו. כאמור, את 'קולו' של הלב ניתן להבין כייצוג מטאפורי של 'הקול-הפנימי' של הדובר, היינו: של רגשותיו.

שלבי-הסיטואציה

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

בשלב הראשון (בית א') נראה שהדובר מנסה ליהנות מאיזו הפסקה בשטף החיים, מאיזה רגע מיוחד של שקט שבו העולם שסביבו (המיוצג בתמונת הנוף הכפרי) לכאורה נרגע ומשתתק ("ים הדממה פולט סודות" ו"כל העולם כולו שותק"). אלא שמיד מתברר, שבמקביל לתחושת הרגיעה והשקט שומע הדובר את "שאון הנחל" ש"אינו פוסק", מגיע לאוזניו "מאחרי הריחיים" ולמעשה מפר את הדממה. את הבחירה במלה "ריחיים" ניתן להבין כמייצגת באופן סינקדוכי את מראה הטחנה שעל גדת הנחל, אך הואיל והמשפט כולו מתייחס לרעש הנחל המפר את השקט, ניתן 'לשמוע' מן המלה "ריחיים" רעש מפריע נוסף, רעש השחיקה והטחינה. אם נתייחס גם למשמעות הקונוטטיבית של המלה "ריחיים" (על פי הביטוי 'ריחיים על צווארי') נוכל להבינה גם כמוסיפה ומבטאת ברמז איזו הרגשה מכבידה של עול ואי-נחת שמרגיש הדובר, הנובעת, אולי, מן ההפרעה שיוצרים רעשי הנחל והריחיים בתוך "הדממה".

בשלב השני (בית ב') לילה מתחיל לרדת על הנוף. המלים שנבחרו לתיאור הלילה היורד מבטאות קדרות קיצונית ("שחור הלילה", "צל על צל"), דיכוי ("הולך כובש") ומוות ("אל ים המחשכים כוכב אחר כוכב נופל"). נראה שתמונת הלילה היורד ומשתלט על העולם מייצגת בשיר שינוי שחל בהרגשת הדובר. של קדרות ודיכאון של הדובר, שמקורה, אולי, בתחושות של שקיעה ופחד מפני המוות.

בשלב השלישי (בית ג') נראה ש"שאון הנחל" והרעשים האחרים נעלמו, והעולם השתתק לחלוטין. לא ברור אם רעשי ה'חוף' אכן נדמו או שהדובר פשוט הצליח להתעלם מהם. העובדה החשובה בשלב זה היא שסוף סוף הדובר מצליח להתרכז ולהרגיש את המתרחש בעולמו הפנימי: הוא שומע את קול ליבו ואת המיית המעיין שבתוכו.

בשלב הרביעי (בתים ד'-ה') 'מצטט' הדובר (במרכאות) את הדברים שאומר לו ליבו, היינו את דברי ה'קול' הפנימי שהוא שומע עולה מתוכו. הדברים מעוצבים תחילה (בבית ד') ובשתי השורות הראשונות של בית ה') כדברי אב המנסה להרגיע את בנו החושש והמבוהל (בפנייה "בני"). הלב מבטיח לדובר, בנימה אבהית, מרגיעה וסמכותית, כי סכנת מוות או סכנת אי-התגשמות החלומות (נפילת הכוכב שלו) כלל אינה אורבת לו, אלא להיפך: הוא יכול להיות סמוך ובטוח שכוכבו עדיין נמצא בשמים "קבוע", "איתן" וזורח "ממשבצתו". בהמשך (בשתי השורות האחרונות של בית ה') נעשית נימת הדברים שאומר הלב לדובר סמכותית עוד יותר, וכמו-אלוהית, הואיל ובמילים "שא עיניך" שאומר הלב לדובר מהדהדים דברי אלוהים בהבטחותיו לאברהם[11].

בשלב החמישי (בית ו') נראה שתודות להקשבתו לדברים המרגיעים והסמכתיים של הלב, זנח הדובר את פחדיו ונמלא ביטחון. השינוי הרגשי-תודעתי כבר התרחש, והדובר יושב כבר רגוע, מביט אל כוכבו שבשמים מתוך ביטחון ומבין שה'קול' האותנטי ובעל התוקף לגביו אינו

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

"שאון הנחל" אלא אך ורק ה'קול' האחד של העולם שבלבבו.

2. הניגודים בשיר

התהליך ההדרגתי של ההתפכחות והשינוי הרגשי מעוצב בשיר באמצעות סדרה של ניגודים, חלקם בולטים וברורים וחלקם סמויים מן העין ועל כן דורשים הבהרה. נראה שהניגוד הבולט בשיר הוא הניגוד בין השתיקה, השקט והדממה מצד אחד, לבין ה'רעשים' מצד שני: שאון הנחל, וקולות הלב והמעין.

ניגוד בולט נוסף הוא הניגוד בין "שחור הלילה", המסמן סוף או מוות, לבין אור הכוכב שאינו נופל ואשר "קורץ" ו"רומז" לדובר "נחמה", היינו: הבטחה לחיים נמשכים. בהמשך אנסה להבהיר את האופן בו, על פי הבנתי, מעצבים הניגודים שבשיר את תהליך השינוי הרגשי שעובר הדובר במהלך הסיטואציה המתפתחת לאורך השיר:

תמונות מנוגדות, מקורות מים זורמים מנוגדים, קולות מנוגדים

'פנים' לעומת 'חוץ', יחיד לעומת רבים, ה'אני' לעומת ה'אחרים'

בשיר מעוצבים שני סוגי תמונות: הנחל, הריחיים, הלילה והכוכבים הם מרכיבים בתמונת ה'חוץ' המעוצבת בשיר, שהיא לכאורה תמונת מציאות ממשית שבה הדובר נמצא ופועל. לעומת זאת קיימת בשיר תמונה נוספת, שאיננה תמונת 'חוץ' אלא תמונת 'פנים' דווקא: כאמור, בשלב מסוים הדובר שוקע בהאזנה לליבו ובהסתכלות פנימה לתוך המעין (המטאפורי) הנובע בתוכו.

בין הנחל הנזכר בבית א' לבין המעין הנזכר בבית ג' מתברר ניגוד, לא רק מפני שהנחל הוא לכאורה חלק מתמונה חיצונית וממשית, בעוד המעין הוא חלק מתמונה פנימית ומטאפורית, אלא גם משום שיש שוני באופיו של הקול המיוחס לכל אחד מהם. בעוד הנחל מקים "שאון" ולמעשה מפר את השלווה השקטה וההרמונית שהדובר מבקש לעצמו, קולו של המעין הינו קול "הומה", כלומר: קול רך ועדין, המושך את אוזן הדובר להקשיב לו. המלים "טהור" ו"אחד", המיוחסות בשיר במפורש למעין, מסמנות (באופן מובלע) ניגוד נוסף בין הנחל לבין המעין. כידוע, 'נחל' איננו מקור מים זורמים ראשוני. למעשה הוא ניזון ממי מעיינות שהוא אוסף אליו בדרכו.

משום כך הנחל והמעין שונים זה מזה לא רק בקולם, אלא גם בטיבם: בעוד מי-המעין הינם מי-ה'יחיד' הטהורים, מימי הנחל הינם מי-ה'רבים', שכבר התערבבו והמקוריות (או הייחודיות)

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

כבר אינה ניכרת בהם. חשוב לשים לב לכך שבשיר מייצג המעיין את ה'קול' הנובע מתוך ליבו של ה'אני' השירי (הדובר), ועל כן ניתן לומר שהמעיין מייצג בשיר באופן מטאפורי את ה'אני' של היחיד. את מי איפוא מייצג הנחל? אולי את כל ה'אחרים', הזרים, אלה שאת 'קולותיהם' הבאים מן הממשות שבו'חוץ' שומע הדובר מיוצגים ב"שאון הנחל" ומפריעים בשלב הראשון בשיר להרמוניה שהוא מנסה למצוא בעולמו.

3. הדובר בשיר

כאמור, הדובר בשיר הוא אדם, 'אני', פרט אינדיבידואלי, המתאר תהליך רגשי שהוא עובר, לכאורה ב'זמן אמיתי'. במהלך השיר הוא לכאורה 'מתבגר'. תחילה הוא מבולבל ומבוהל משום שאינו מצליח להגיע להרמוניה בעולמו, אך בהדרגה הוא מתפכח מתפישה מסויימת של עצמו ושל יחסיו עם "כל העולם" שסביבו. הוא מבין שעליו לראות באופן אחר את היחסים ששררו עד כה בינו לבין מכלול המציאות המקיפה אותו, כלומר: שעליו לשנות את התייחסותו אל "כל העולם", על 'קולותיו' הרבים האנושיים והדוממים. הוא מגלה שהעולם המשמעותי, זה התקף והחשוב לגביו, הוא אך ורק עולמו הפנימי, הייחודי. מן המצב בו הוא מביט 'החוצה', רואה את הנחל ושומע את קולות שאונו הבאים 'מבחוץ', היינו: את קולות-הרבים 'האחרים' המפריעים את ההרמוניה שהוא מבקש למצוא לעצמו, הוא עובר למצב של הקשבה ל"ליבו", היינו לעולמו הפנימי. הוא מתמסר להקשבה לעולם זה, מפני שהוא מבין שעולמו הפנימי הוא העולם האמיתי היחיד הרלוונטי לגביו. או, בניסוחו של הולצמן: "שתי השורות האחרונות ממצות את התגלית שנחשפה במהלך השיר: היותו של הדובר ישות אוטונומית, בעלת עולם ייחודי ועשיר המופרד מן העולם הכללי ואינו תלוי בו." ^[12] ההקשבה לקולו הפנימי נוטעת בו אופטימיות וממלאת אותו בשלווה ובביטחון שנזקק להם.

4. המבנה הגראפי והפרוזודיה של השיר

המבנה הגראפי של השיר מסודר מאוד: שישה בתים בני ארבע שורות כל אחד.

המשקל בשיר הוא משקל טוני-סילאבי, שניתן להבחין בו בקריאה בקול, בהגייה אשכנזית, כמובן. בכל שורה יש ארבעה עמודי-טרוכי מסודרים, ללא שינויים וללא חריגות.

החריזה אף היא ערוכה בתבנית מסודרת וקבועה: השורות הזוגיות (השנייה והרביעית) בכל אחד מן הבתים נחרזות ביניהן בחרוז סיומי מדויק. בשני מקומות בשיר ניתן להבחין בחריזה

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

פנימית, כלומר, המלים שבסוף השורה נחרזות עם מלים שבתוך השורה: בשורה השנייה של בית ב': "צל/ על-צל/וכופל", ובשורה השנייה של בית ג': "ליבי ער/ומדבר".

מן ההתבוננות במבנה הגראפי, במשקל ובחריזה ניתן להתרשם שמדובר בבחירה ביסודות שכולם יחד יוצרים תחושה של פשטות, סדר קבוע, הרמוניה ויציבות. יש לציין שמשקל הטרקיו היה אופייני לשירי הילדים ברוסית, והמשוררים העבריים שמוצאם מרוסיה וכתבו במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים שירים לילדים בעברית (ביניהם גם ביאליק בספרו **שירים ופזמונות לילדים**), הושפעו ככל הנראה מן השירה הרוסית והשתמשו כמעט בכל שירי הילדים שכתבו בעברית במשקל הטרקיו. ייתכן שהמבנה הגראפי המסודר והפרוזודיה היציבה הפשוטה והכמו-ילדותית שבשיר משקפים אף הם את רצונו העז של הדובר, כפי שבא לידי ביטוי בתוכן השיר, למצוא שלוה, רגיעה, הרמוניה וסדר ביחסיו עם העולם.

מדוע כדאי ללמד את השיר "ים הדממה פולט סודות" בתכנית הלימודים בביה"ס התיכון?

כפי שראינו, השיר "ים הדממה פולט סודות" מעמיד לפנינו דובר שעובר בהדרגה תהליך של התפכחות, מעין 'התבגרות', ולאחר מגע מאכזב, מייאש ומעורר חששות עם 'קולות' שונים בעולם הסובב אותו, הוא מצליח בסופו של דבר להתגבר על היאוש ועל החששות, למצוא את 'קולו' הפנימי האותנטי ולהגיע להשלמה הרמונית עם ה'עולם' בהבינו את הערך העצום ואת הכוח של עולמו הפנימי.

התלמידים המתבגרים שאנחנו מלמדים בביה"ס התיכון נמצאים אף הם לא אחת בקונפליקט בין 'קולו' של העולם שמחוץ להם, 'קולם של ה'רבים' ה'אחרים' (הורים, חברים, קובעי נורמות ומורים...) לבין ה'קול' הפנימי האישי והעצמאי, אשר מתחיל לנבט בתוכם ומבקש תמיכה וחיזוק. ההתמודדות של הדובר בשיר "ים הדממה פולט סודות" עם קונפליקט דומה, והצלחתו בסיום השיר למצוא את 'קולו' האותנטי ולהגיע להשלמה ורגיעה, עשויים להוות נושא לדיון בכיתה, ואולי אף נושא להזדהות במקרים רבים.

בין שירי ביאליק שאנו מלמדים חשוב שיהיה שיר שהוא שיר אופטימי, ושהמשתמע ממנו יהיה רלוונטי גם להיום. התפיסה האינדיבידואליסטית הרווחת כיום, והאמונה בערך הפרט ובחשיבות עולמו הפנימי, עשויות להקל על התלמידים את הבנת השיר ואולי אפילו לקרב אותם אל שירת ביאליק.

[11] פרטים אלה נסמכים על הפרק "חשוון תרס"ב – כצומת גורלי בשירת ביאליק" בתוך ספרו של פרופ' יצחק בקון, **צופה הייתי בעינו של עולם**, הוצאת כרמל, ירושלים, 2004 (ע"מ 87)

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

- [2] פרט זה נסמך על הערותיו של פרופ' אבנר הולצמן לשיר "ים הדממה פולט סודות" במהדורה המדעית של שירי ביאליק שיצאה לאור בהוצאת "דביר" ב-2004 (ע"מ 212)
- [3] בפרק החמישי שבספרו של בקון (ע"מ 81 – 90), שהוזכר לעיל בהערה מס' 1, מתאר בקון את הנסיבות אשר לדעתו פעלו על יצירתו של ביאליק בחשון תרס"ב ומציע פרשנות ארספואטית לשני השירים שפרסם ביאליק באותו חודש. כל הציטוטים שאביא להלן בסעיף הנוכחי מדברי בקון לקוחים מתוך פרק זה
- [4] בקון (2004, 83)
- [5] שם (85)
- [6] שם (87)
- [7] הולצמן, אבנר [עורך] **ביאליק - שירים**, דביר, 2004, ע"מ 212
- [8] שם, שם
- [9] בקון, (2004, 89)
- [10] בקון (2004, 90)
- [11] בבראשית י"ג/14: "שא נא עיניך וראה" - בדברי ההבטחה של אלוהים לאברהם לגבי גבולות ארץ ישראל. וכן בבראשית ט"ו/5 - "הבט נא השמימה וספור הכוכבים" בדברי ההבטחה של אלוהים לאברהם להרבות את זרעו הולצמן (2004, 212)